

Україні (приведення організаційної побудови, якісної взаємодії та діяльності органів виконавчої влади України) у правоохоронній сфері у відповідність до Копенгагенських та Мадридських критеріїв [2].

Використана література:

1. Право Европейского Союза / Под ред. Кашкина С.Ю. – М.: Юристъ, 2002. – 925 с.
2. План дій Україна – Європейський Союз : Європейська політика сусідства. – К.: Компанія ЛІК, 2005. – 40 с.
3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 29. – стаття 367.
4. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Л.: Екоправо-Львів, 2008. – 192 с.
5. Lee M. EU environmental law: challenges, change and decision-making / M. Lee // Hart Publishing. – 2005 – 275 p.
6. Калиниченко П. А., Рациборинская Д. Н. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества: основы стандартизации и сертификации / П. А.Калиниченко, Д. Н. Рациборинская. – Экологическое право. – № 2. – 2003. – С. 55–60.
7. Macrory R. Reflections on 30 years of EU environmental law: a high level of protection? / R.Macrory // Europa Law Publishing. – 2006 – 628 p.
8. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : Навч. та наук.-практ. посіб. / В.І. Андрейцев. – К.: "Знання-Прес", 2006. – 332 с.
9. Jack B. Agriculture and EU environmental law / B. Jack // Ashgate Publishing, Ltd. – 2009. – 273 p.
10. Гамалюк Б. Еколого-правова діяльність міліції з дотримання державних екологічних гарантій / Б. Гамалюк // Демократичне врядування. Науковий вісник. – 2008. – Вип 2. – С. 38-44.
11. Wolf S., Stanley N. Wolf and Stanley on Environmental Law / S.Wolf, N. Stanley // Taylor & Francis. – 2009. – 576 p.

УДК 340.133:340.12

О.М. Литвинов

**ІСТОРІЯ ПРАВОВИХ ІДЕЙ
ЯК РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ:
СТАРОДАВНІЙ СХІД У ПОСТРАДЯНСЬКІЙ
СУЧАСНОСТІ**

Досліджується значення стародавніх східних поглядів і вчень про право і державу та розглядається їхній вплив на сучасні політико-правові процеси в країнах пострадянського простору. На основі культурологічного підходу робиться спроба осмислення процесів відродження архаїчних

примітивних способів регулювання взаємовідносин і взаємодії, які розвитком людства винесено за межі культури в сферу криміналу.

Ключові слова: *східна деспотія, влада, брахманізм, буддизм, каста, конфуціанство, даосизм, легізм, патерналізм, культурна амбівалентність.*

Исследуется значение древневосточных взглядов и учений о праве и государстве и рассматривается их влияние на современные политико-правовые процессы в странах постсоветского пространства. На основании культурологического подхода предпринимается попытка осмысления процессов возрождения архаических примитивных способов регулирования взаимоотношений и взаимодействия, которые развитием человечества вынесены за границы культуры в сферу криминала.

Ключевые слова: *восточная деспотия, власть, брахманизм, буддизм, каста, конфуцианство, даосизм, легизм, патернализм, культурная амбивалентность.*

It is investigated the significance of Ancient Eastern views and studies about the law and state and it is considered their influence on the modern political and legal processes in the countries of the Post-Soviet area. On the basis of culturological approach it is made an attempt to understand the processes of revival of archaic primitive means of regulation of interrelations and interaction, which, owing to the development of mankind, are taken out beyond the bounds of culture to the sphere of the crime.

Key words: *Eastern despotism, power, Brahmanism, Buddhism, caste, Confucianism, Daoism, legism, paternalism, cultural ambivalence.*

Актуальність запропонованої теми цієї статті може бути обґрунтованою не тільки бурхливими подіями сьогодення в східному ареалі культур (насамперед на Близькому Сході), а й постійним впливом його на історію України, чи то опосередковано, наприклад, через ортодоксальність православної версії християнства, чи то безпосередньо, коли інтенсифіковувалися контакти зі Сходом, наприклад, на кшталт відомих часів козацьких баталій XVII століття. Будь-який історичний аналіз або просто хронологічне викладення матеріалу, що стосується проблематики правового дослідження, спирається – чи то свідомо, чи то несвідомо – на такі засади методологічного та загальносвітоглядного зразку, які спрямовують і принципи відбору цього матеріалу, і напрям, що диктує їхню оцінку, і, кінець-кінцем, висновки. Тому справою першочергового значення стає питання визначення й вибору таких засад та принципів, які мають стати і критеріями оцінки, і певними орієнтирами в спробах адаптації до вимог сучасного світу та викликів сьогодення.

Що стосується спроби огляду історії філософсько-правових ідей, який передбачається здійснити на наступних рядках цього дослідження, то тут, по-перше, його буде зроблено в контексті насамперед визначених формально в Конституції України основних положень, незалежно від поточних оцінок її дії та ступеню впливу на правову реальність у державі (змістовного аспекту будемо торкатися з причин обов'язкової необхідності), іншими словами, відповідно до ступеню актуальності для соціально-політичних процесів сучасної України. По-друге, з урахуванням виконаної вже в такому напрямку роботи вітчизняними правознавцями, причому, крім історико-правових досліджень Т.Г. Андрусяка, О.М. Атоян, Х.Н. Бехруза, І.Д. Гончаренка, О.В. Дмитренко, В.С. Журавського, О.І. Левченкова, О.М. Мироненка, І.В. Музики, С.П. Рабіновича, В.М. Селіванова, Т.Б. Сороки, В.І. Тимошенко, В.Д. Титова, І.Б. Усенка, Ф.П. Шульженка, О.Н. Ярмиша та ін., будуть враховуватися результати філософсько-правових та теоретико-правових розвідок О.О. Бандури, В.А. Бачиніна, В.С. Бігуна, С.П. Головатого, М.М. Гуренко-Вайцман, М.А. Дамірлі, О.Г. Данильяна, А.А. Козловського, М.І. Козюбри, О.М. Костенка, Н.М. Крестовської, С.І. Максимова, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, М.І. Панова, О.В. Петришина, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, С.С. Сливки, О.В. Стовби, М.В. Цвіка та ін. По-третє, з опертям на звичайні та елементарні структури свідомості на кшталт *sapientia sens* (здорового глузду) і найважливіші положення та принципи теорій природного права, оскільки саме вони лежать в основі всіх буржуазних конституцій сучасних держав, у тому числі й Конституції України.

Це пояснення є необхідним для обґрунтування обраних для розгляду вчень та напрямків державно-правової думки, оскільки не є можливим огляд усіх існуючих поглядів на право, державу, закон, норму, правило, владу тощо як проблеми організації життя суспільства, які було вироблено культурою людства за роки навіть доступного для огляду періоду його існування. Важливими критеріями звернення до тих чи інших вчень, теорій та поглядів є ступінь їхньої обґрунтованості та наукової доказовості, а також вплив на світові ідеологічні та політичні процеси і на практику державного будівництва. Викладена позиція зумовлює й *новизну* такої постановки питання в правознавчій площині. *Мету* цієї розвідки можна коротко визначити як спробу осмислення культурно-історичних підмурків правової свідомості культур східного ареалу, які й сьогодні мають вплив на розвиток і функціонування правової культури в сучасному світі в цілому і в

Україні зокрема, а також виявити деякі аспекти цього впливу як сучасні проблеми розвитку правової культури нашої країни.

Історичний огляд з визначених позицій і в хронологічному, і в смислово-відношенні має починатися зі знайомства з найбільш впливовими та значущими вченнями Стародавнього Сходу, але сучасний дослідник має враховувати таку принципово відмінну від європейської культури якість, як психологію сприйняття історичних (а точніше – історико-культурних) фактів, а саме: уявлення минулого як актуального для сучасного не тільки в сенсі його впливу на поточний момент життя, а в прямому сенсі відчуття сучасної значущості та реального буття тих ідей та думок, які було висловлено багато століть або навіть тисячоліть тому. Що це означало для Сходу в історичному плані може бути схарактеризовано так: особливо сконцентрована якість культури, що її визначають як кумулятивний характер розвитку, коли досягнення попередніх часів актуалізуються в часи наступні і іноді навіть відіграють вирішальну роль у розвитку тих чи інших подій.

Звичайно, йдеться про Схід не в географічному, а в культурно-історичному сенсі, і якщо звертатися до Стародавнього Сходу, то слід відзначити в найбільш загальному плані такі особливості того комплексу понять, уявлень, вірувань тощо, які сьогодні можна назвати державно-правовою думкою. Перше, це її суто прикладний характер, втілення певних принципів, які розглядалися переважно як проблеми методів та конкретних засобів використання влади; друге, синкретичність норм, що є характерним для ранніх періодів цивілізаційного розвитку людства, поєднання сфер міфологічно-релігійної, етичної, естетичної та правової, якщо вважати санкцію обов'язковою ознакою останньої; третє, це поєднання політичної влади та державної власності на землю, природні та людські ресурси (феномен влади-власності), значення цього фактору у функціонуванні держав східного типу. Немає потреби докладно зупинятися на соціокультурних основах цих традиційних цивілізацій, становлення державних утворень в яких пов'язане насамперед з поняттям деспотії. Просто нагадаємо, що примітивні форми господарювання вимагали такого підходу в об'єднуючій необхідності і в так званих річкових цивілізаціях – варіант осілого способу життя (необхідність державних інституцій для іригаційного землеробства із залученням великої кількості людей тощо), і в так званих військових державах – варіант кочового способу життя (необхідність великих територій для випасу худоби тощо). Для останніх є ще й пояснення в межах відомої теорії пасіонарності видатного російського історика і географа Л.М. Гумільова, коли в свідомості зароджується уявлення

про залежність не тільки від богів, а й від діянь етносів та їхніх героїв¹, що яскраво відбивалося зокрема в пам'ятках культури багатьох народів, відомих як героїчний епос.

Хрестоматійно відомі перші пам'ятки правової думки досить тісно пов'язані з цим героїчним епосом, як і з основами міфологічних уявлень та релігійних вірувань, про що, звісно, свідчать насамперед їхні тексти. Так, Закони Хаммурапі (приблизно 750 р. до н.е) починаються словами про божественне джерело влади, а тому він є "володарем правди, якому Шамаш (тобто верховний бог - О.Л.) дарував правду", а також водночас і героєм, який захищає свій народ, включаючи й знедолених.

Серед найбільш впливових та відомих (і як зразкових для правової думки) вчень та вірувань - культурна спадщина Стародавньої Індії, головною світоглядною спрямованістю якої є те, що можна назвати "втечею від посеїбічного світу"². Створена ще в середині II тисячоліття до н.е. в межах брахманізму система варн (конкретизується в певних місцях як касты) всю сукупність людей, з одного боку, поєднує в жорстко визначену систему, з іншого - роз'єднує через цю ж жорсткість ієрархічності цієї системи. Таке соціальне ускладнення, на відміну від більш примітивних архаїчних спільнот, делегує певним верствам досить чітко визначені ролі, втім, ще апелює не до людини як індивіда, а як до стану або прошарку, точніше як до представника цього певного стану або прошарку, тобто, таку ієрархічність слід розуміти як очевидне ускладнення соціуму, але ж ще на основі архаїчних уявлень, що не було подолано, про статус індивіда (точніше - відсутність такого окремого статусу). Відбиття цього ускладнення як обґрунтування системи варн (каст) у найдавніших пам'ятках культури - Ведах та Упаншадах свідчить про поглиблення усвідомлення значення для суспільного життя хоча б такої, вельми примітивної стратифікації, що формує й відповідний аспект загального культурного розвитку - правовий. У брахманізмі цей аспект утілений в конкретній пам'ятці - "Законах Ману", гранично коротко яку можна схарактеризувати як апологію покарання, яке прямо обожнюється, "не випадково саму науку про управління державою в Стародавній Індії називали "вченням про покарання"³. "Закони Ману" або, точніше, "Напучення Ману про дхар-

¹ Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. - М.: ТОО "Мишель и К°", 1993. - С. 258-298.

² Див.: Паленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - К.: Либішь, 1996. - С. 276-280.

³ Скиба В.И., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-політичної думки / За заг. ред. В.И. Скиби. - К.: Основи, 1996. - С. 71.

му¹ – текст однієї з дхармашастр, якій належить особливе місце в історії людської думки взагалі, оскільки там спеціально розглядаються проблеми держави, яка вже розподіляється на структурні елементи, і права як обов'язків представників різних прошарків (варн) – у двох (VII та VIII) з дванадцяти глав цієї видатної пам'ятки культури, правової культури зокрема².

Тобто, маємо в загальносоціальному плані ускладнення структури суспільства, у правовому – опертя на найпростішу санкцію як реакцію на порушення, що вважаються неприпустимими, але санкцію, що також диференціюються відповідно цій структурі. Звісно, усе це тлумачиться як стала і священна мисленева (розумова) конструкція, стрижень якої втілений у над-категорії чи то над-уявленні, названому "дхарма" (або "дхамма"). Наступний релігійний розвиток Індії аж до сьогодення демонструє піднесення індуїзму, який ґрунтується переважно на світоглядних підмурках та канонах брахманізму (насамперед це стосується кастової системи) і тому навіть без стародавньої жорстокості залишається загальний підхід: від обов'язків, а не прав людини³.

Серед великої кількості вірувань як світоглядних систем виокремимо дві як такі, що досить яскраво втілили визначені нами тенденції розвитку культури. Перша – у бік індивідуалізації, друга – у бік секуляризації. Перша означала смислове концентрування поглядів на можливість людини впливати хоча б на своє життя через активність, хоча й інтравертивну. Друга означала концентрування поглядів на широкий спектр державно-правових питань поза межами міфологічно-релігійних установок свідомості. За всієї скромності проявів таких поглядів суто в правовій площині важливішим є їхній парадигмальний характер: маємо очевидний "зсув" величезної культурної маси, що склалася в попередні часи, який, хоча й спорадично і, так би мовити, "пунктирно", накреслював тенденції подальшого розвитку правової культури людства.

Перша – це буддизм. Зміна поглядів на право, державу та закони відбувається в системі загальнокультурного перегляду багатьох принципів взаємовідносин. Насамперед, це заперечення системи варн у тому жорсткому варіанті, який панував як брахманістська доктрина (етніч-

¹ Див.: История политических и правовых учений /Под ред. О.Э. Лейста. - М.: ИКД "Зерцало-М", 2004. - С. 15.

² Див.: Мухаев Р.Т. История политических и правовых учений. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - С. 48-49.

³ Див.: Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. - М.: Изд-во НОРМА, 2008. - С. 46-47.

ного аспекту ми тут не торкаємося як несуттєвого в цьому контексті, хоча в історії він відіграв суттєву роль), підкреслюється значення індивідуальних зусиль для досягнення вищого ступеню духовної досконалості, що стає приводом для подолання кастової "непрозорості". Важливим стає трактування дхарми як природної закономірності, яке призводить кінець-кінцем до заперечення всеохоплюючої ролі покарань. Вважається, що саме буддизму належить непересічний за своєю значущістю імператив: покарання має бути наслідком якогось порушення, а не призначатися з інших мотивів. Зауважимо – з великим сумом – щодо постійної актуальності цієї справедливої й гуманної думки, включаючи й наші часи.

Друга – це відома пам'ятка державно-правової думки "Артхашастра" ("Настанови про користь"), яка свідчить про унікальне явище в історії: спробу виведення питань насамперед державного устрою, організації та регулювання відносин в державі виходячи з точки зору доцільності, що обґрунтовується логічно (раціонально), а не міфологічно-релігійно. Під впливом відомої в історії думки філософської школи локаята (точніше, її різновиду – чарвака¹) високопосадовець брахман Чанакья (інший відомий варіант імені – Каутілья) розробляє низку законопроектів реформаційного характеру, зібрання яких і є змістом указаної пам'ятки. Для нас важливим є констатація факту, що це є фактично перший в історії приклад спроби теоретичного вирішення державно-правових проблем зі світських позицій, які обґрунтовуються насамперед в системі владних відносин, причому необхідні релігійні погляди й інституції мають бути підкореними інтересам держави. Влада світського господаря піднімається над усіма існуючими традиціями як усередині варн (каст), так і у випадку їхньої взаємодії. Практичні рекомендації стосовно управління державою з єдиного й потужного центру (яким був цар – світський володар) ставали важливішими за інші джерела, включаючи поради чи настанови брахманів за всієї поваги, яку церемоніально виказує автор трактату релігійним установам. Зауважимо, що це IV століття до н.е., тобто такі основи раціонального мислення за межами міфологічних образних систем проявляються майже за два тисячоліття до першої європейської суто секулярної державно-правової теорії Н. Мак'явеллі. Відразу зазначимо, що державна доцільність легістів Стародавнього Китаю та раціональність правової думки Стародавньої Греції (як поглядів та вчень

¹ Див.: *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 768.

приблизно тих же часів – "осьового часу" за К. Ясперсом¹) мали дещо іншу якість: перша була вкрай дегуманізованою, друга (як, до речі, й учення Гіму) – навіть у найскладніших побудовах практично завжди апелювала до авторитету тих богів, яскраві образи яких намалював ще Гомер. У цьому є унікальність цієї пам'ятки, але ж не її впливовість, втім перше в даному контексті є більш важливим як спроба раціонального мислення здійснити самостійний крок у такій важливій царині буття, як соціальна організація.

На відміну від Стародавньої Індії в Китаї було вироблено інший принцип відношення до світу, а саме: пристосування до нього². Тому до традиційних патерналістських установок архаїчного характеру тут значення мали адаптивні ідеї загального характеру. Стосовно організації життя суспільного звертаємо увагу на ті принципіві позиції, що стають інструментами вимірювання сенсу спільного життя людей за межами суто біологічного виживання і також формували своєрідну правову культуру східного типу.

Насамперед слід звернутися до найвпливовішого за всю історію людства вчення, якщо взяти до уваги кількість людей, які були і є його прихильниками, а також часову тривалість цього впливу. Це конфуціанство, учення китайського мудреця VI-V століть до н.е. Кун-цзю, "учителя Куна" (латинізований варіант імені – Конфуцій). Його погляди на державу витікали з установки морального характеру традиціоналістського типу і тому вчення видатного мислителя природно було патерналістським. Ключовим поняттям цього вчення є поняття сім'ї, де кожен "старший" мав перевагу перед кожним "молодшим", але в соціальній ієрархії "старший" був "благородною людиною", благородство і зверхність якої визначалися не тільки, а часто і не стільки походженням, а особистими якостями: рівнем освіти та моральними чеснотами. Оскільки ж саме таких людей пропонували до виконання владних повноважень, то тут для всіх наступних поколінь постає вельми красномовний у своїй раціональній зваженості та гуманістичній спрямованості урок. Йдеться про реальний відбір реально кращих людей, які мали виконувати загальнозначущі, тобто державні функції. "Благородною людиною" ставала та людина, яка в інтелектуальних змаганнях (що мали назву державних іспитів) по-

¹ Див.: Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М.: Политгиздат, 1991. - С. 32-50; див. також: Паленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - С. 210-220.

² Див.: Паленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства. - С. 281-286.

винна була довести свою перевагу над іншими. Втім, цього було недостатньо, щоб одержати державну посаду, оскільки враховувалися також і моральні якості кандидата, серед яких, крім "відданості правителю" надзвичайно важливими вважалися "повага до старших", "турбота про батьків" і "любов до людей".

Друга - моральна складова - вимог до державного службовця була відбиттям ще однієї особливості багатьох східних культур, зокрема китайської. Чинивник у такій державі виконував не тільки адміністративні функції, а й такі, які в культурах європейських виконували церковно-служителі, оскільки духовенства в нашому розумінні в Китаї та інших, похідних культурах не було. Втім, для нас найважливішим фактом є згадана система конкурентної боротьби, що її було створено під впливом конфуціанства, причому це стосувалося саме загального, тобто державного життя, метою якого вважалося досягнення миру. Інший бік цього вчення - цілковитий патерналізм з ієрархією, що її очолював імператор ("бог неба"), значною мірою нівелював раціональну спрямованість цього ж учення, але зародження, хоча й у доволі примітивному вигляді, того, що в XX столітті отримає назву "переваги кращого аргументу" (К.-О. Апель, Ю. Габермас та ін.), є красномовним свідченням як історичної глибини багатьох ідей, що їх виробляла культура, так і складності історичного шляху цих ідей, які постійно зазнають нападу з боку примітивних установок тваринного походження, що їх демонструє насамперед влада, яка не має важелів впливу на свої дії, не кажучи вже про контроль. А це є, як відомо, однією з особливостей культур саме східного ареалу.

Повертаючись у Стародавній Китай, ми звертаємося до сучасника Кун-цзи (Конфуція) - Лао-цзю ("учителя Лао"), який вважається засновником іншого надзвичайно впливового вчення - даосизму. Поняття-образ "дао" (найпоширеніший переклад - "шлях") розуміється як основна природна закономірність, у відношенні до якої всі є рівними. Усі недоліки життя - результат відхилення від дао як природного способу життя. Звідси - критика всіх досягнень культури, у тому числі держави, права, законів, політики. Основний принцип життя - принцип недіяння. Заклик до природності та простоти, соціальний критицизм, особливо відносно діяльності багатих, а також відкидання необхідності держави дозволяє характеризувати даосизм як першу антидержавну утопію на основі ідеалізації минулого, що потім неодноразово буде демонструвати людська думка в пошуках найкращого, справедливого ладу. Звідси й таке висловлювання Лао-цзи: "Найкращий правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує".

Втім, найяскравішим втіленням духу східних деспотій був так званий легізм або "школа фаця" (школа "законників"). Засновником цього вчення вважається правитель однієї з китайських провінцій (областей) Гунсунь Ян, який в історії залишився з ім'ям за назвою цієї області – Шан Ян (IV ст. до н.е.). Його погляди виражали інший спосіб секуляризації влади, тобто позбавлення її сакральності й спроби надання раціональних пояснень її основ. Але ця раціоналізація мала відверто хижацьку та дегуманізовану спрямованість, оскільки і Шан Ян, і його послідовники виходили з абсолютного протиставлення народу і влади, населення і держави, розглядаючи їх як непримиренних антагоністів. Тому для управління державою покарання розглядалося як єдиний спосіб, а пояснення гранично коротко можна викласти так: якщо навіть за невелику провину буде жорстке покарання (як правило – смерть), тоді не буде злочинів взагалі. Стосовно народу, який розглядався як певний матеріал для існування й функціонування держави, було прийнято модель поведінки влади, яку можна звести до трьох основних принципів: I. Жорстокість покарання (будь-яка провина мала каратися смертю, як правило, закопували живцем); II. Колективність покарання (у випадку провини однієї людини страчувалися мешканці цілої адміністративної одиниці – так званих "п'ятидвірок" або "десятидвірок"); III. Превентивність покарання (за підозрою – навіть без доказів – у провині когось одного – див. пункт I та пункт II).

Надзвичайна жорстокість влади не могла не викликати спротиву, тому в III столітті до н.е. саме народний поводитир (для все ж таки конфуціанського Китаю це не є випадковим) – звичайний селянин і здібна від природи людина на ім'я Лю Бан очолює повстання, долає ненависних легістів і навіть засновує нову імперію Хань. Але нас цікавить не суто історичний аспект цієї проблеми (тут слід звернутися до теми "повстання жовтих пов'язок", відомої кожному зі шкільної програми всесвітньої історії і яка тлумачиться надто спрощено й значною мірою перекручено), а постійне відновлення цих або подібних принципів протягом сотень і тисяч років. Такі тваринні за своєю суттю принципи взаємовідносин, які мали певне виправдання в умовах архаїчних типів суспільства та ранньодержавних утворень, постійно відроджуються, коли спрощення (примітивізація) викликається значними "зсувами" соціальної організації з причин чи то природних, чи то соціальних катаклізмів, на що є вельми щедрою історія і чого не є позбавленим і сучасний світ. Прикладами можуть слугувати, у першому випадку, наслідки надзвичайних цунамі та тайфунів у південних

штатах Америки, у другому випадку – процеси перерозподілу загального багатства (тобто ресурсів, створених цілими народами) на користь окремих індивідів у республіках колишнього СРСР після розпаду над-держави. І в першому випадку, і у випадку другому йдеться про дії, які в результаті історичного розвитку на різних його етапах було виведено за межі культури в сферу криміналу, але в першому випадку (мародерство, пограбування тощо) було жорстко придушено загальною волею, втіленою в державні структури (США), а в другому випадку кримінальні дії було легалізовано через процедури політичного та юридичного характеру, які формально затверджувалися необхідним чином, хоча фактично не мали легітимациї. Остання, якщо це можна так назвати, відбувається поступово через примушення населення визнавати результати такого роду діяльності, яка має фактично характер синкретичного (змішаного, але заснованого на силі) поєднання різних сфер діяльності (правові, етичні, естетичні, релігійні норми, що змішані з економічними інтересами, політичним антуражем, адміністративним тиском тощо), що для умов ХХІ століття виглядає цілковитим анахронізмом як мінімум в ареалі західних (а сьогодні вже й багатьох східних) культур, які спираються вже на гуманістичні, тобто правові і демократичні принципи організації спільного життя.

Іншими словами, принципи східних деспотій, що відроджуються і що в сучасного типу культурах однозначно мають статус кримінальних, знаходять втілення, і навіть юридичне оформлення в культурах, які за суттю є імітаційними або вторинними (у відношенні до тих культур, чий досягнення вони споживають – від автомобілів та розваг до юридичної та політичної термінології, яка в умовах цих країн перероджується в беззмістовну риторіку). Особливо інтенсивно ці процеси відбуваються на периферії таких країн або в провінції, де зіткнення нових смислів демократичного гатунку з різнонаправленими інтересами традиційних еліт архаїчно-феодалного типу призводять аж до озброєних зіткнень, як то відбувалося і відбувається, наприклад, в колишніх союзних республіках Середньої Азії. В Україні вказані процеси з багатьох причин не мають такого гострого характеру, що, однак, не змінює їхньої суті. Очевидні процеси на кшталт різкого й значного зменшення населення є побічним, але об'єктивним і красномовним свідомством впливу, образно кажучи, того "дихання азійських степів і пустель", яке постійно супроводжувало життя на наших територіях. Вербальне ж втілення в юридичній формі найсучасніших гуманістично-демократичних ідей і принципів навіть в Основному Законі країни, як то ми можемо споглядати, не дуже охолоджує

жар цього "дихання", оскільки стають основою ще більш складних за своєю перекрученістю процесів імітації (через формалізоване втілення) і сталих, і найсучасніших гуманістичних та демократичних процедур у правовому, економічному політичному тощо житті.

Як короткі висновки можна сформулювати наступне.

Основні положення державно-правових поглядів Стародавнього Сходу зафіксували світоглядний перехід від примітивно-архаїчних способів організації спільного життя людей (де велике значення мали суто біологічні підмурки поведінки та реакції на неї) до способів більш складних, пов'язаних насамперед зі стратифікацією спільнот на основі раціонального розподілу функцій. Це лежить в основі певної культурної амбівалентності вказаних поглядів, але ж з тенденцією до гуманізації взаємовідносин та секуляризації влади на принципах, що все більше раціоналізуються.

Як культурні досягнення людства державно-правові погляди Стародавнього Сходу з юридичної точки зору відбили також процес поступового переведення низки людських дій та ряду принципів взаємовідносин держави і людини зі сфери культури у сферу криміналу, тобто неприйнятну з культурної точки зору.

Втім, указана амбівалентність, якщо її розглянути з боку тиску примітивних інстинктів тваринного істоту, і яка в силу кумулятивної природи розвитку самої культури, постійно відновлюється за кризових умов (тобто повернення до більш примітивних форм взаємодії людей), причому актуалізація такого роду відновлених форм надто часто відбувається не тільки у відверто кримінальному вигляді, а й у вигляді, що відповідає культурним вимогам сучасності. Але така форма (включаючи правові, політичні тощо її вигляди) не виправляє чи не відкидає архаїчного (а сьогодні він є кримінальним) змісту багатьох дій та принципів взаємин між людьми та між людьми та державними інституціями. Останні, оформлюючись (насамперед вербально) за зразками західноєвропейських культурних досягнень (а точніше - ареалу культур Заходу в цілому), змістовно залишаються амбівалентними на зразок східноазійських (а точніше - ареалу культур Сходу в цілому), оскільки реальні смисли проектів та дій спираються на той бік цієї двоїстості, яка фактично є примітивною аж до тваринно-біологічного свого стану.

Для сучасних країн пострадянського простору це втілюється в можливості реального ошукування та пограбування однією - незначною - частиною населення другої - переважної - її частини з широким використанням "старого й перевіреного інструменту" східних

деспотій – влади, а саме: політична влада конвертується безпосередньо в значні матеріальні статки з відповідним "законним" юридичним оформленням фактично кримінальних дій. Інші характерні для культур Стародавнього Сходу методи та підходи відроджуються у вигляді таких дій, які сьогодні термінологічно визначаються як "тіньова економіка", "корупція", "рейдерство" тощо. Використовується й такий спосіб відродження стародавніх підходів, як штучна героїзація окремих індивідів, які, хоча й не були воїнами, що захищали свій народ, але які прагнуть влади, а також імітація їхньої турботи про знедолених, що періодично спалахує в їхніх серцях у періоди передвиборчих кампаній у вигляді безкоштовного розподілу чи то гречки, чи то чогось іншого, включаючи й гроші (що сьогодні в країнах західного ареалу культур – правових державах – є злочином, що жорстко переслідується і карається). Окремою і важливою проблемою є відновлення східних типів над-експлуатації, які можна назвати новими формами рабства, але це вже тема іншого дослідження.

Таким чином тип правової культури, що сформувався на теренах колишнього СРСР, має значні ознаки як архаїчних принципів регулювання взаємовідносин (зокрема синкретизм міфологічного гатунку), які виведено за межі людської культури в сферу неприйнятної (кримінальної), так і принципів, що базуються на поглядах та ученнях ще Стародавнього Сходу з їхньою культурною амбівалентністю, але з тенденцією дегуманізації, пов'язаною з примітивізацією змісту та смислу життя, незважаючи на запозичені високотехнологічні сучасні форми¹. Осмислення юридичної фіксації цієї амбівалентності (ірраціональної за своєю суттю) для правознавства в цілому, і філософії та теорії права зокрема, стає надзвичайно складним завданням і потребує відповідного не тільки інтелектуального, але й морального напруження. А в конкретних галузях правознавства – мабуть і громадянської сміливості.

¹ Про державознавчий аспект розглянутих у цій статті процесів більш докладно див.: Литвинов О.М. Народження негатив-патерналізму: щодо бід, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-українськи // Вісник Дніпропетровського національного університету: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 285-292; Литвинов О.М. Про негатив-патерналізм як вид державного устрою України, що формується // Сьома міжвузівська наукова конференція з актуальних питань вітчизняної, всесвітньої та історії держави і права: Матеріали. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля; ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 37-38; Литвинов А.Н. К обоснованию понятия "негатив-патерналлизм", или о владыке восточнославянских народов в практику государственного строительства // Актуальные проблемы формирования гражданского суверенитета та становлення правової держави: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2010. – С. 57-61.